

ADABIYOT O'QITISHDA PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR VA ULARNING DARS JARAYONIDAGI SAMARADORLIGI

Xoshimova Sevaraxon Rustamovna

Andijon viloyati, Marhamat tumani 43-umumiy o'rta
ta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8054414>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 14-June 2023 yil

Ma'qullandi: 17-June 2023 yil

Nashr qilindi: 19-June 2023 yil

KEY WORDS

Innovatsiya, metod, ta'lim, adabiyot, janr, tarbiya, texnologiya.

ABSTRACT

«Innovatsiya» - lotincha so'z bo'lib, «yangilanish, yangilik, o'zgartirish» ma'nolarini anglatadi. Bu atama dastlab G'arb mamlakatlarida XIX asrda paydo bo'lib, ijtimoiy hayotga boshqa bir mamlakat tilidan o'tgan va uning turmush tarziga kirib borayotgan yangi tushunchalarni anglatadi. XX asrning boshlarida ilmning «innovatika» degan yangi sohasi paydo bo'ldi va u mamlakatda paydo bo'lgan texnik yangiliklarni o'rganish bilan shug'ullandi. Pedagogik innovatsiya tushunchasi G'arb mamlakatlarida XX asrning o'rtalaridan boshlandi, milliy pedagogika ilmida esa keyingi yigirma yil davomida paydo bo'ldi va maxsus o'rganila boshlandi. Ushbu maqolada adabiyot o'qitishda pedagogik innovatsiyalar va ularning dars jarayonidagi samaradorligi haqida so'z yuritiladi.

Pedagogik jarayonga nisbatan innovatsiya tushunchasi ta'lim-tarbiyaning maqsadi, mazmuni, usul va shakllari, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatini taslikil etish kabi faoliyatlarga kiritilgan yangiliklarni anglatadi. Pedagogika fanidan joy olgan «ta'limdagi innovatsiya» va «pedagogik innovatsiya» atama- lari sinonim sifatida qo'llaniladigan tushunchalardir.

Pedagogik innovatsiya – ta'lim va tarbiyaning samaradorligini oshirish maqsadida uning mazmuni, texnologiyasi hamda tashkil etish kechimiga kiritilgan yangiliklarni anglatadi. Shunday qilib, innovatsiya jarayoni ta'lim-tarbiyani tashkil etish va uning mazmunini o'stirishga kiritilgan yangiliklardan iborat tushunchadir.

Yangi ta'limiy usul yoki bir necha usullar yig'indisi – *texnologiya*, vosita va usullardan iborat yangiliklar – *novatsiya*, ana shu vositalarni pedagogik amaliyotga tatbiq etish kechimi esa *innovatsiyadir*. *Pedagogik innovatsiya* ta'lim-tarbiya tizimini bir holatdan tubdan yangilangan boshqa holatga o'tkazishga olib keladigan turg'un unsur va o'zgarislilarni maqsadga muvofiq tarzda kiritishni ko'zda tutadigan izchil jarayondir.

Pedagogik innovatsiya jarayoni quyidagi uch bosqicbdan iborat bo'ladi:

- 1) yangi g'oya yoki kashfiyotni yuzaga keltirish bosqichi;
- 2) g'oyaga ishlov berish, uni amaliyotda foydalanish mumkin bo'ladigan holatga keltirish bosqichi;

3) yangilikni joriy etish bosqichi.

Shunga muvofiq ravishda pedagogik innovatsiya jarayonini ilmiy g'oyani amalga oshirish va ijtimoiy-pedagogik muhitda shundan kelib chiqadigan o'zgarishlarni o'zaro muvofiqlashtirishdan iborat kechim deyish manikin. Yangiliklarni pedagogik amaliyotga olib kirish va bu yangilikni boshqarish tizimini tashkil etishga qaratilgan faoliyat innovatsion faoliyat deyiladi.

Ta'lim jarayoni uchun maxsus loyihalashtirilgan, tadqiq etilgan yoki pedagogik tashabbuskorlik natijasi sifatida tasodifan kashf qilingan yangilillar ham pedagogik innovatsiyalar hisoblanadi. Muayyan yangilikni ilmiy-nazariy jihatdan asoslash, yangi samarador o'qitish texnologiyalari, amaliyotga joriy etishga tayyorlangan biror pedagogik tajribaning ilmiy-texnologik bayoni kabilar pedagogik innovatsiyaning mazmunini tashkil etishi mumkin. Yangilik – bu pedagogika fani yutuqlarini amaliyotga joriy etish, ilg'or pedagogik tajribalardan foydalanish jarayonida o'quv- tarbiya kechiminin yangi sifatga ega bo'lishini ta'minlaydigan vositalardan iborat.

Pedagogik innovatsiyalar davlat organlari, pedagogik jarayonni boshqaradigan ma'muriyat singari yuqori tashkilotlar tomonidan smas, balki fen va ta'lim tashkilotlari xodimlari, ya ni pastdan ishlab chiqarilishi hamda tavsiya etilishi kerak. Yuqoridan pastga tushirilgan innovatsiyalar hech qachon kutilgan samarani bermaydi, ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qilmaydi.

Pedagogikada ilmida innovatsiyalarni innovatsion o'zgarishlar shiddati yoki innovatsiyalik darajasiga ko'ra quyidagi sakkiz toifaga ajratish mumkinligi ko'rsatiladi:

1. Birinchi toifadagi innovatsiyalar mavjud ta'lim tizimi yoki uning biror qirrasiga xos jihatlarni bir qadar takomillashtirgan holda qayta yaratishga qaratilgan bo'ladi.

2. Ikkinchi toifa innovatsiyalarga ta'lim-tarbiya tizimining sifatini o'zgartirmagan holda unda miqdor o'zgarishlari qilishni ko'zda tutadigan yangilaklar kiradi.

3. Uchinchi toifa innovatsiyalar mavjud pedagogik tizimdagi vositalarning o'rnini almashtirish, ularni qayta joylashtirish, qo'llash qoidalarini takomillashtirish orqali yuzaga kelgan innovatsiyalardir.

4. To'rtinchi toifa innovatsiyalar eski ta'lim modelidan voz kechmagan holda ta'lim tizimini yangi sharoitga moslash ko'zda tutilib amalga oshiriladigan innovatsiyalardir.

5. Beshinchi toifa innovatsiyalarda ta'lim tizimining ayrim qismlariga oddiy sifat o'zgarishlari kiritish orqali mavjud muammoga yangi yechim topish ko'zda tutiladi.

6. Oltinchi toifa innovatsiyalarda ta'lim-tarbiya tizimining «yangi avlodi» yaratilishiga uriniladi. Mavjud tizimga xos xususiyatlarning ko'pchiligi o'zgarishga yuz tutadi.

7. Yettinchi toifa innovatsiyalarni amalga oshirish natijasida ma'rifiy tizimlarning o'zgacha sifat xususiyatlariga ega bo'lgan «yangi turi» tashkal etiladi.

8. Sakkizinchi toifa innovatsiyalar ta'lim-tarbiya tizimidagi eng yuksak darajadagi yangilanishlar tufayli bu tizimning tubdan o'zgartirilib, tamomila yangi sifat xususiyatlariga ega bo'lishiga erishilgan oliy darajasidir.

Pedagogik innovatsiyalarni ularning yuzaga kelishi holatiga ko'ra quyidagicha tasnif etish mumkin:

1. Tasodifiy innovatsiyalar;
2. Foydali innovatsiyalar;

3. Tizimli innovatsiyalar.

Ta'lim-tarbiya tizimining ichki mantig'i rivojidan kelib chiqmaydigan, tashqaridan sun'iy ravishda kiritiladigan pedagogik innovatsiyalar *tasodifiy innovatsiyalar* deyiladi. Ko'pincha, bunday innovatsiyalar yuqori tashkilotlarning buyrug'iga ko'ra joriy etiladi va yaratilganidanoq samarasizlikka mahkum bo'ladi.

Aniq belgilangan maqsad va vazifalarga ega, mavjud ilg'or pedagogik qarashlar hamda an'analarga tayangan holda yaratilgan, o'quvchi va o'qituvchilar manfaatiga mos keladigan innovatsiyalar *tizimli innovatsiyalar* sanaladi. Bunday innovatsiyalar juda puxta tayyorlangan bo'ladi, keng miqyosda yoyilishi ko'zda tutiladi. Malakali kadrlar, tashkiliy qurilma, tegishli moddiy-texnik baza hamda ilmiy-metodik materiallar bilan ta'minlangan bo'ladi.

Adabiy ta'limda innovatsion metodlardan foydalanish. Ma'lumki, ta'lim jarayonini amalga oshiruvchi o'quv ishlari, uning mazmuni, shakl va metodlarini zarur emotsiya bilan ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Hissiy holatlar hamisha ruhiy bezovtalik, ko'ngil hayajonlari, o'zgani tuyish, quvonch, nafrat, hayrat singari tuyg'ular bilan bog'liq. E'tibor qilish, eslab qolish, anglash jarayonlariga shaxsning chuqur ichki bezovtaligi, hayajoni qo'shilganda u faollashadi, zaruriy intellektual marraning egallanishi ta'minlanadi. Insonning his-tuyg'ulari ishtirokisiz haqiqatga intilish va erishish mumkin emas. Ayniqsa, adabiy ta'limda hamma narsaga erishish uchun his-tuyg'u birinchi o'rinda turadi. Gap faqat uni zarur shakl va miqyosda uyg'ota bilishda. Hissiy bezovtaliklar, insonning ruhiy muvozanatdan chiqishi, asosan, hayrat orqali namoyon bo'ladi. Badiiy asarda ifodalangan hodisa, asar qahramonlari tuyg'ulari, ulardagi g'ayrioddiylik, rohiy kechinmalar ifodasining samimiyligidan hayratlanish o'quvchida turli hissiyotlarni uyg'otadi.

Adabiyot darslarida emotsional holatlarni vujudga keltirishda o'qituvchi nutqining hissiyotga yo'g'rilganligi, tiniqligi, badiiyligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat bu holat o'ta samimiy bo'lishi kerak. Busiz o'qituvchining nutqi foydali axborotma bo'lib, o'quvchiga hissiy ta'sir ko'rsatolmaydi. Shu bilan birga, darsning qiziqarliligini ta'minlashda bilishdan zavqlanish hissining ham o'rni katta. Hissiyot o'quvchini muammoning ichiga kirishga undaydi. Ko'ngil ochish hislari bilan bilim olishdagi hisslarning farqi shunda.

Polshalik taniqli pedagog V. Okop o'quvchining o'qitish kechimidagi mustaqilligini ta'minlash uchun asosiy e'tiborni ta'limni o'zlashtirish, kashf etish, his qilish, intilish singari yo'llariga qaratgan o'zlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladigan ta'lim, uning fikricha, o'quvchidan tayyor bilimlarni xuddi o'qituvchisi aytib berganday, bir tizimga solingan shaklda eslab qolishni talab qiladi. Bu holatda asosiy ish xotiraning zimmasiga tushadi. Bunday ta'limning natijasi u yoki bu bilimlarni esda saqlab qolishdangina iborat. Ta'limning o'zlashtirish yo'lida aqliy mehnat bilan bog'liq o'quv ko'nikmalari kam shakllanadi.

Qayta kashf etish yo'lidan borilganda ta'lim jarayonini ilmiy tadqiqotlarga imkon qadar yaqinlashtirish nazarda tutiladi. V. Okop qayta kashf etishning ikki muhim jihatini ajratadi: a) o'quvchilarda tadqiqotchilik faolligining ortishi; b) bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirish. U bu yo'lning yana bir jihatiga – mehnat orqali erishilgan bilim o'quvchi shuurida chuqur o'rnashib qolishiga ham diqqat qaratadi. Bu usuldan foydalanilganda bilimlarni o'zlashtirish tezlashadi, o'quvchilarning nazariy va amaliy muammolarni hal etishdagi faolligi ortadi, ko'nikmalari mustahkam bo'ladi. Bunday yondashuv asosan tafakkur mustaqilligi, kuzatuvchanlik, tasavvur, e'tibor va xotiraning rivojlanishiga, umumiy aqliy madaniyatga katta ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni, kashf etish asnosida tuyilgan lazzat har qanday odamni yangi-

yangi kashfiyotlar sari yetaklaydi.

His qilish yo'li bilan bilim olishni tavsiflab, V. Okop Polsha maktablarida bilimlarni o'quvchini ruhiy muvozanatdan chiqarish orqali o'zlashtirilishiga erishish ustida ish olib borilganiga to'xtaladi. Olimning fikricha, o'quv materialini his qilish orqali o'zlashtirish ma'lum ijobiy xususiyatlarga ega. Unda bilimlar insonning ijodiy faoliyati orqali o'zlashtiriladi. Hissiyot bilimni o'quvchining ongiga mustahkam joylaydi. Bunda ta'limning tarbiyaviy ahamiyati ortadi. Chunki, bu tadbirlar qanchalik darajada ta'limiy bo'lsa, shunchalik tarbiyaviydir. Insonga o'z xudbinligi, nafsini yengishga imkon beradigan ijobiy tuyg'ularning rivojlanishi uning kamolotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishi milliy tarbiyashunoslik tarixidan ham ma'lum.

Rus olimi S. Juykov o'quvchi mustaqil fikri faollashuvi haqida so'z yuritib, bu faollikning yuzaga kelishidagi psixologik shart-sharoitlar, uni amalga oshirish va rivojlantirish yo'llari, o'quvchi tafakkurini boshqarish, nazorat qilish usullari hamda fikriy faoliyatda o'quvchi individualligi masalalariga to'xtaladi. O'quvchining intellektual faolligi biror o'quv masalasini hal etishda aqliy faoliyatning mustaqil ravishda ishtirok etishi va o'z-o'zini nazorat qilishida (aqliy operatsiyalarni bajarishda zarur usullarni qo'llash, tafakkur yo'llarini qidirishda) ko'zga tashlanadi. Bunday faollikni oshirishni S. Juykov o'qituvchi, darslik va boshqa o'quv ashyolari ta'sirida bajariladigan faoliyatdan mustaqil ravishda savol-topshiriq qo'yishga, ularning o'quvchi tomonidan bajarilishida qoliplardan voz kechib, masalalarni o'z bilimi va malakalariga tayanib, mustaqil hal etishida ko'radi. Uning fikricha, o'quvchi aqliy faoliyati mustaqilligi rivojlanishi masalaning muammolilik darajasiga bog'liq.

Metodlarni tasniflashda ular yordamida o'quvchilarga tayyor bilimlarni zo'rlab singdirishga emas, balki, ularning tafakkur imkoniyatlarini hisobga olishi, fakt va tajribaga asoslanishiga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Bir qator pedagog va psixologlar tomonidan ta'lim metodlari orasidan: muammoli, suhbat, evristik, tadqiqot, taqqoslash, induktiv, deduktiv singari umumdidaktik metodlarning samarali ekanligi takidlangan. O'qituvchining ta'lim metod va usullari haqidagi bilimi qanchalik chuqur, ularni ma'lum maqsad yo'lida qo'llash imkoniyati qanchalik keng bo'lsa, har bir darsni tashkil qilish oson, unumli, foydali va jonli bo'ladi. Darsning o'zlashtirilish darajasi uning ko'rgazmaliligi, tashkiliy jihatdan benuqsonligidan tashqari, o'quvchilar mustaqil fikrlashini faollashtirish, ularning nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishini ham taqozo etadi.

Agar dars avvaldan ma'lum bilimlarga asoslanib o'tilsa, mantiqan yangi dalil va tushunchalarga tayanilmasa yoki o'rganilayotgan mavzu avval o'qilganlarning yangi (bosqichiga aylanmasa, o'qituvchi ta'limni qanchalik baland darajada, qanday ilg'or metodlar bilan uyushtirmasin, muvaffaqiyat qozonolmaydi. Ta'lim metodlari faqat ma'lumotni qanday berishni belgilamaydi. Ular materialning tizimi va uni ayni shu yo'l bilan ishlashga tayyorlashni ham nazarda tutadi. Ya'ni u o'quv materialiga singdirilgan bilimni o'quvchi o'zlashtira oladigan tarzda berishni, bolalarda bilim olish qobiliyatini rivojlantirishni ham qamrab olgan bo'lishi kerak.

Ta'lim jarayonida ikkita harakatlanuvchi subyekt: o'qituvchi bilan o'quvchining har bir o'z maqsadi yo'lida faoliyat ko'rsatishar va ta'lim metodi ularning faoliyat usuli ekan, bu subyektlarning maqsadga erishish yo'llari har xil bo'lishi mumkinligi ham ko'zda tutilishi kerak. O'qituvchi faoliyatida yo'naltirish, bilimlarning o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishini ta'rminlash yetakchilik qiladi. O'quvchining faoliyatida esa o'z-o'zini tarbiyalash, o'qish-

o'rganishning samarali yo'llaridan foydalanish ko'zga tashlanadi.

Badiiy asarda ilgari surilgan g'oya, fikr va mulohazalarni anglash uchun ularning mantiqiy asosini topish talab qilinadi. Shuning uchun o'quvchi tafakkuri va faoliyatida mustaqillikni ta'minlovchi mantiqiy metodlardan alohida maxsus darslarda emas, umuman adabiy ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida, yangi darsni tushuntirishda ham, o'tilganlarni mustahkamlashda ham, topshiriqlarni bajarishda ham foydalanish mumkin. O'quvchida ma'naviy barkamollikni ta'minlash asosi bo'lgan mustaqil tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishda mantiqiy metodlar ko'proq samara beradi.

Ta'lim jarayonidagi o'zgarishlardan o'quvchi ham xabardor qilinishi rnaqsadga muvofiq bo'ladi. Har bir mashg'ulot darsning maqsadi va mavzuni o'rganishning rejasini ma'lum qilishdan boshlansa, o'quvchilarga darsda o'z faoliyati yo'nalishini amqlab olishga imkon beriladi. O'qituvchi tomonidan e'lon qilingan mana shu qisqagina rejada yangi mavzu mazmunining muhim jihatlari belgilab qo'yilgan bo'ladi. Bu, o'z navbatida, o'quvchini darsga, bilimlarni o'zlashtirishga ham ruhan tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytganda ta'limning innavatsion metodlaridan biri bilan foydalanish adabiy ta'lim samaradorligi garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2020.
2. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. -T.: "O'qituvchi", 1996.
3. Yo'ldoshev K. O. Madaev, A. Abdurrazoqov. Adabiyot o'qitish metodikasi. Dasturiy qo'llanma. Toshkent, 1994.

INNOVATIVE
ACADEMY